

AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION
RUSSIAN UNIT.

Сablegrams & Telegrams:
„Childfund - Moscow“

Wm. N. Haskell,
Director in Russia

15 Ноябрь
Минск

Subject

Уполномоченному ВЦИК и ЦИКЕБЛ
при всех зарубежных организа-
циях Заведной Области
Г-ну СТАСОВСКОМУ. -

Милостивый Государь!

Настоящим сообщаем Вам перевод письма, написанного в Москву относительно оказания помощи профессорам и преподавателям в высшей школе.

„Положение профессоров Университета и Института Инженеров в высшей школе...“

Упироваоче...
рие или в...
верситета

Уолнка з...
но, чтобы...
ржать за...
и тратят...
ва. Вследс...
тому проф...
е времена

учителя...
ко рублей...
телей ун...
оказать

Возможно ли для Американской Администрации послать 150 посылок Г.Р. этим учителям на срок в четыре месяца в месяц за это время даст возможность институтам работать непрерывно до будущего апреля месяца? -

С совершенным почтением

АМЕРИКАНСКАЯ АДМИНИСТРАЦИЯ
Чарльз М. Биллор
Уполномоченный Минск
Р а и о н а

6

ЧВАК: «ЧАСОВЫ ВЫКАНАЎЦА АБАВЯЗКАЎ КАНЯ»

Нэктар з асадкам. — Жаба душыць. — Чароўныя пасылкі. — Некашэрнае малако. — Афэрыст з Бабруйску. — Гардзі ізноў памыляецца. — Дэфіцыт тары. — Цяжкія пасылкі. — Цэны падаюць. — Пайкі паэтам і акадэмікам

Калі ў гарачы чай дадаць пару лыжак амэрыканскага сухога ці згущанага малака й цукру, напой у галодным горадзе можна сьмела параўнаць з нэктарам. Так падавалася кіраўніку акругі Доналду Гардзі, калі пачыналася выдача пасылак АРА ў Менску. Тая дробязь, што колькі ні разьмешвай, але ў шклянцы застаецца асадак, кіраўніка акругі не бянтэжыла —

добрае малако й павінна забельваць посуд. Гардзі памыляўся, гэтаксама як памыляўся, калі думаў, што выдача пасылак выкліча ўсеагульную любоў і павагу да АРА.

Праз тры дні пасья прыбыцьця амэрыканцаў у Менск у мясцовых газэтах зьявіліся публікацыі, дзе ўхвалялася праца квакераў, якія клапаціліся пра дзяцей, і крытыкавалася АРА, якая нібыта будзе займацца толькі прыватнай дапамогай. Пасья пратэстаў АРА ўлады выбачыліся й заявілі, што гэта не афіцыйны погляд.

Гардзі ня быў перакананы, што непаразуменьне палагоджана. Ён пісаў у Маскву:

Без сумневу, многія з чыноўнікаў, якія адчуваюць нястачу, мусяць стаяць і назіраць, як шмат у якіх выпадках іхныя рэлігійныя й палітычныя праціўнікі атрымліваюць дапамогу, недаступную ім самім.

Гардзі тлумачыў палітычнымі чыньнікамі тое, што звычайна ўкладваецца ў выраз «жаба душыць», але небеспадстаўна лічыў, што нядобразычлівае стаўленьне напачатку можа пашкодзіць будучай сумеснай працы:

Прадстаўнік ураду, сам камісар, сказаў: «Хаця мы цалкам падтрымліваем праграму пасылак АРА, вы мусяце зразумець, што мы ня можам ставіцца да вашай дапамогі гэтаксама, як калі б вы харчавалі дзяцей як квакеры».

Гуманітарная дапамога агульнага прызначэньня — уцекачам, дзіцячым дамам, шпіталям, настаўнікам, — першыя месяцы была амаль немагчымая. Улады ў Маскве неахвотна дазволілі АРА пачаць працу ў Беларусі, але абмежавалі яе выдачай індыўідуальных пасылак, аплачаных за мяжой.

Гэта была вялікая справа. Любы амэрыканец у ЗША, які меў сваякоў у Беларусі, мог паслаць ім харчовую пасылку без пасярэдніцтва пошты, аплаты мыта, бяз клопату, ці не сапсуюцца харчы. За 10 даляраў³² АРА абавязвалася скамплектаваць пасылку са сваіх гуртовых складоў на месцах і даставіць адрасату ў Радашкавічах ці Мазыры. У сваю чаргу людзі, якія жылі ў Віцебску ці Барысаве, маглі самі паслаць паштовую картку знаёмым у Амэрыку з адзнакай мясцовай канторы АРА й папрасіць дапамогі.

Праграма пасылак была зь вялікім посьпехам апрабаваная ў краінах Эўропы. У гады першай усясьветнай вайны й пасья захопу ўлады бальшавікамі царскую Расею пакінулі сотні тысяч чалавек, многія зь якіх апынуліся ў ЗША. Пры плянаваньні пасылачнай праграмы амэрыканцы вызначылі найбольш верагодныя пункты, куды пойдучь пасылкі й дзе трэба прадугледзець адпаведны пэрсанал. Першымі ў сьпісе АРА стаялі тры гарады — Менск, Гомель і Віцебск. 16 студзеня 1922, праз тыдзень пась-

³² Паводле справаздачы Ўілабі, у студзені 1922 на чорным рынку ў Менску 1 даляр каштаваў 300 000 рублёў, у лютым — 400 000, у сакавіку — 1 600 000, у красавіку — 2 800 000, у траўні — 4 000 000.

ля прыезду АРА ў Менск, былі выдадзеныя першыя дваццаць харчовых пасылак.

Пасылка АРА каштавала 15 рублёў 40 капеек золатам³³. У набор уваходзілі 54 фунты пшанічнай мукі, 27 – рысу, 11 – цукру, 10 – тлушчу, 3 – гарбаты, 20 бляшанак малака³⁴.

Праграма выклікала бурную цікавасць. Больш за тысячу паштовак-замоваў штотыдня прымалі ў менскай канторы АРА на працягу ўсяго 1922 году. Араўская пасылка, паводле ацэнак, дапамагала выжыць сям’і зь пяці чалавек цягам тыдня. Адначасова гэтыя людзі не забіралі рэсурсы ад іншых, і такім чынам адна пасылка дапамагала дзесяці чалавекам. Каб запабегчы спекуляцыі, на адно імя прымалася ня больш за пяць пасылак.

³³ Савецкая грашовая сістэма была надзвычай няўстойлівая. Зь лістапада 1917 да сакавіка 1921 колькасць грошай павялічылася ў 76 разоў, а таварныя цэны — у 93,6 разу. У 1922—1923 былі праведзеныя дзве дэнамінацыі, у выніку якіх 1 000 000 рублёў старымі грашовымі знакамі стаў роўным 1 новаму рублю. У 1923 быў выпушчаны ў абарачэнне чырвонец — банкаўскі білет, які адпавядаў старой 10-рублёвай залатой манэце. З 5 лютага 1924 у абарачэнні з’явіліся казначэйскія білеты (1, 3 і 5 рублёў), а з 15 лютага 1924 перасталі выпускацца «совзнакі». Апошнія падлягалі абмену ў суадносінах: 1 рубель казначэйскімі за 50 000 «совзнакаў» узору 1923 або 50 000 000 рублёў недэнамінаваных узораў.

³⁴ Сярэдняя савецкая месячная пайка напачатку 1922 складалася з 40 фунтаў жытняй мукі, 2 — солі, 7 — аўса, 1 — масла ці 2 — мяса, 1 — цукру, агулам на суму 1 рубель 88 капеек золатам.

Так выглядала стандартная пасылка АРА, якая важыла больш за паўцэнтэра. Плюс тара!

Хутка Гардзі пераканаўся, што адметны погляд на амэрыканскую дапамогу ў Менску маюць ня толькі камісары. Не без іроніі ён пісаў у Маскву:

У параўнаньні з чорным хлебам, слабым чаем і макавым насеньнем, харчовы пакет АРА мусіў бы ўспрымацца як нэктар для згаладнелай душы. Баімся, гэта ня так. Пайшла чутка, што ад араўскага малака застаецца лёгкі асадак нават пасля самага моцнага разьмешваньня. Таму ўчора кошт малака на мясцовым рынку за паўгадзіны ўпаў са 100 тысяч рублёў за бляшанку да 80 тысяч.

Але гэта было ня ўсё. Гардзі працягваў:

Стала вядома, што ствараецца артадаксальная група, якая неўзабаве будзе дамагацца, каб да кожнай бляшанкі была прыкладзеная даведка галоўнага рабіна Амэрыкі, што гэта сапраўды малако ад памыснай каровы з добрай рэпутацыяй і ня мае ніякага дамешку ад свайго брата — парсюка, а таксама, што была праведзеная належная цырымонія блашавеньня. Таксама сьцьвярджаюць, што наш цукар не такі салодкі, як расейскі, у разьліку на адну крупку. Усе гэта разам дае ўяўленьне пра зьменлівы погляд на якасьць паслугаў, якія АРА аказвае тутэйшаму шырокаму грамадзтву.

Нягледзячы на сумнеўную кашэрнасьць, пасылкі мелі надзвычайны посьпех. Прычым у першыя месяцы ў часткі менскай публікі

ўзьнікла ўпэўненасьць, што ўжо сама картка-замова, якую яны перадавалі АРА для адпраўкі ў ЗША, каштуе 10 даляраў. Праз пару дзён яны зьяўляліся ў кантору па псылку й недаверліва слухалі абвяржэньні. Гардзі паведамляў:

Нейкі джэнтэльмэн з Бабруйску, які меў пэўнае дачыненне да нашага офісу, скалаціў сабе багацьце, наладзіўшы аўкцыён картак на рынку ў родным горадзе, беручы па 25 тысяч рублёў за кожную.

Дзякуючы гуртовым закупам, харчовы набор каштаваў АРА 6 даляраў 75 цэнтаў; дастава, страхоўка, іншыя выдаткі забіралі яшчэ адзін даляр. Ад кожнай замовы заставалася ў сярэднім 2 даляры 25 цэнтаў — гэтыя грошы былі скарыстаныя для бясплатнага харчаваньня дзяцей³⁵.

Папулярнасьць АРА ўсё больш раздражняла ўлады. Выдача пасылак адбывалася без уліку клясавых прынцыпаў разьмеркаваньня, без увагі на думку тутэйшага начальства. Але й амэрыканцы шмат у чым залежалі ад мясцовых уладаў. Паводле пагадненьня ў Рызе, савецкі

³⁵ У студзені 1922 АРА купляла цукар па 111 даляраў за тону, муку — 76, тлушч — 280, сухое малако — 240, какаву — 100. Усяго ў 1921—1923 на падсавецкіх тэрыторыях было выдадзена ў псылках 75 тысяч тон харчу на суму 13 мільёнаў 680 тысяч 193 даляры. Дзякуючы розьніцы гуртовых і раздробных цэнаў АРА атрымала каля 3 мільёнаў 600 тысяч даляраў прыбытку, які пайшоў на харчаваньне дзяцей.

бок нёс выдаткі, зьвязаныя з размеркаваньнем дапамогі³⁶.

Гардзі ўзрадаваўся, калі ў сакавіку атрымаў вестку пра пашырэнне праграмы дапамогі для Беларусі. Ён сьпяшаўся паведаміць у Маскву:

У выніку нарады з Прэзыдэнтам Беларусі, на якой мы абмеркавалі будучую мэдычную праграму й харчаваньне дарослых, мы заўважылі досыць яўную зьмену ў стаўленьні да нашых патрэбаў у гэтай сувязі.

Гардзі зноў памыляўся. Калі ў Беларусь пачне паступаць амэрыканская дабрачынная дапамога агульнага прызначэньня — для дзяцей, шпіталёў, адрасныя пасылкі для рэлігійных і прафэсійных групаў, дачыненні зь мясцовым кіраўніцтвам ня толькі не палепшацца, а стануць галоўнай праблемай у працы³⁷.

Але й больш простая рэч — выдача індывиду-

³⁶ Зь бюджэту аплачвалася праца мясцовых упаўнаважаных і іх штату, разгрузка-пагрузка вагонаў АРА, а таксама заробак супрацоўнікам АРА (за выключэньнем амэрыканцаў), канторскія, падарожныя, транспартныя выдаткі, абсталяваньне й ахова складоў, утрыманьне й ремонт жытла замежных супрацоўнікаў, рахункі за электрычнасьць, вадз.

³⁷ АРА адрозьнівалася ад усіх замежных арганізацыяў прынцыпам дзейнасьці: поўная справаздачнасьць на ўсіх этапах, кантроль і праца без пасярэднікаў. Вагоны правяраліся на станцыі, і, калі плёмбы былі сарваныя, грузы ўзвжваліся, фіксавалася недастача. Нават пасыла выдачы прадуктаў дзіцячым дамам і шпіталям АРА лічыла іх сваёй маёмасьцю — да поўнага выкарыстаньня. Такі падыход зьламаў улады, яны ніяк не маглі зьмірыцца з сытуацыяй, над якой ня мелі поўнага кантролю.

Менскія арамты зь мясцовымі супрацоўнікамі канторы АРА: закінуўшы нагу на нагу, у цэнтры сядзяць на крэслах (зьлева направа): лекар Фрэнк Вілі, лекар Ралф Герц, першы кіраўнік акругі Доналд Гардзі. Чацьверты амэрыканец, магчыма, намесьнік кіраўніка акругі Сэдрык Сьміт альбо другі кіраўнік акругі Чарлз Ўлабі

альных пасылак — ад пачатку вымагала настойлівасці й вынаходлівасці. І ня толькі ў сувязі з экзатычнымі патрабаваннямі артадаксальных вернікаў ці бабруйскімі афэрыстамі.

У Менску нечаканай праблемай сталася тара. Каб расфасаваць гуртовыя пастаўкі ў індыўдуальныя пасылкі, патрабаваліся кулькі, мяшэчкі, пакеты, папера, сущчэпкі, шпагат, цьвікі, бляшанкі, драўляныя скрынкі — усё, што больш не выраблялася й не прадавалася.

Праз тры тыдні пасля прыезду, напярэдадні прыбыцця ў Менск васьмі чарговых вагонаў з харчам, Гардзі забіў трывогу:

Мы напярэдне абсьледавалі горад у пошуках тары й нічога вартага не знайшлі. Адзіная магчымасць — купіць 350 мэтраў дзяругі й пашыць мяшэчкі пад муку, рыс, чай і цукар. Гэтага абсалютна недастаткова, і кошт складзе 34 цэнты на адну 10-даляравую пасылку. Мы спрабуем замовіць паштовыя скрынкі на дзяржаўнай фабрыцы, але яны будуць каштаваць 25–30 цэнтаў. Хаця мы пакуль не вычарпалі мясцовых магчымасцяў, але пэўныя, што ня ўдасца здабыць патрэбнай колькасці тары для накіраваных нам 2400 пасылак.

Гардзі прасіў прысылаць тару з Масквы й зрабіў запыт пра кошты на фасавальны матэрыял у Вільні. Тымчасам у канторы АРА вывесілі абвесткі: адрасатаў прасілі прыходзіць са сваёй тарай, а таксама вяртаць араўскую для шматразовага выкарыстання. Гэта замарудзіла выдаваньне, і ля складоў часам таўкліся дзя-

сяткі людзей, якія ніяк не маглі атрымаць сваіх пасылак.

Тады быў уведзены наступны парадак: усе адрасаты мусілі прыходзіць прынамсі з адным вялікім мехам. Гардзі наняў трох краўцоў, якія распорвалі мяхі й з аднаго вялікага рабілі тры малыя.

Шчаслівыя адрасаты расьпісваліся ў ведамасьці — і тут узнікала новая праблема. Адна араўская пасылка важыла болей за паўцэнтнэра, нават у межах гораду дацягнуць яе было цяжка³⁸.

Тады ў Менску й зьявіліся ЧВАКі — «часовыя выканаўцы абавязкаў каня».

Гардзі паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

ЧВАКі — людзі з вазкамі, якія развозілі пасылкі са складоў АРА па ўсім Менску, у любое надвор'е й на любую адлегласць. Напачатку ЧВАКу давяралі ня больш за два пакункі. Цяпер шмат хто зь іх мае коней і развозіць ад 5 да 25 пасылак за раз.

Праз тыдзень пасля пачатку пасылкавай

³⁸ Паводле перапісу, на студзень 1922 у Менску налічвалася 102 375 жыхароў. Адзіным грамадзкім транспартам была конка, якая цягнулася пяць вёрстаў і за дзень перавозіла 2800 пасажыраў. У горадзе таксама было зарэгістравана 150 легкавых вознікаў і 120 біндзюжнікаў, розныя ўстановы мелі каля 300 уласных выездаў. Але гэтая транспартная сыстэма бальшыні адрасатаў дапамогі была не па кішэні.

праграмы харчовыя кошты на рынку ў Менску ўпалі на 10%, а празь месяц яшчэ на 20%.

У лістападзе газета «Звезда» пісала пра вынікі працы менскай канторы АРА:

У першую чаргу ўвага была зьвернутая на выдачу харчовых пасылак. Ад студзеня да 1 лістапада было выдадзена каля 43 000 такіх пасылак. Гэтаму шмат спрыяла пасылка спецыяльных картак сваякам і знаёмым у Амэрыку. За гэты час пераслана каля 50 000 картак, на 75% якіх былі высланыя пасылкі. У сувязі з усталяваньнем нармальнай сувязі з Амэрыкай карткі атрымліваюцца там на 17-ы дзень пасыла высылкі.

Аднак бальшыня тых, каму была патрэбная дапамога, ня мела сваякоў у Амэрыцы. Напачатку лістапада кіраўнік Менскай акругі звярнуўся да свайго начальства з просьбай:

Становішча прафэсараў унівэрсытэту й інстытутаў, а таксама выкладчыкаў сапраўды вартае жалю. У выніку розных рэвалюцыяў, акупацыйных арміяў, наплыву ўцёкачоў і заразных захворваньняў... персанал, а таксама будынак унівэрсытэту моцна пацярпелі. Прафэсары й выкладчыкі атрымліваюць мізэрныя заробкі, якія часам не выплачваюцца.

У нашу кантору штодня прыходзяць выкладчыкі ў пошуках якога-кольвечы заробку, каб атрымаць некалькі рублёў дзеля існаваньня. 165 прафэсараў і выкладчыкаў унівэрсытэту й інстытутаў

18

С П Р А В

Назва раённага по Менску ў Беларусі В. Культуры й Адукацыі
Цэнтра перагатаваных " В У Б " на вылучэнне Амэрыканскіх пасылак

№	Фамілія імя асобы	А д р е с	Прывітаньне
1	Чарышскіх Задзіста	Аляксандраўскі 36 кв. 13	
2	Родзевіч Чэслаў Ян.	Кіраўная ул. д. 15-27	
3	Трошынскі Міхаіл Іван.	Маскоўскі д. 25 кв. 2	
4	Дзядзічэў Іван Дзмітр. п. / І. Дзядзічэў /	Савецкая 15-135 кв. 1	
5	Малашэўскі Мікалай Фрон.	Шахцёрская ул.	
6	Чарышскі Мікалай Іван. / Іван Чарышскі /	Савецкая д. 15 кв. 1	
7	Павлюк Сяргей Іван. / Іван Павлюк /	Савецкая д. 135 кв. 1	
8	Нарышкіна Сцяпан Іван.	Мічурінская ул. д. 15-17 кв. 2	
9	Авдунін Мікалай Іван.	Аляксандраўская ул. Паміжніцкіх 15-13	
10	Харытонавіч Іван Іван.	Савецкая д. 135 кв. 1	
11	Валыжэўскі Іван.	Савецкая д. 135 кв. 1	
12	Круцкі Іван Іванавіч	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
13	Байкоў Мікалай Іван.	Аляксандраўская д. 15-25	
14	Мікалай Іванавіч	Кіраўная д. 15 кв. 1	
15	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
16	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
17	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
18	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
19	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
20	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
21	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
22	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
23	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
24	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
25	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
26	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
27	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	
28	Валыжэўскі Іван Іван.	Цэнтральная д. 15 кв. 1	

Амэрыканскі ўнёсак у беларускую культуру й навуку – у сьпісе больш за сто прозьвішчаў

церпяць вялікую нястачу. Неабходна аказаць ім дапамогу да вясны.

Ці магла б АРА выдаваць 165 пасылак штомесяц гэтым выкладчыкам цягам чатырох месяцаў? Гэта дало б магчымасць інстытутам Беларусі працаваць бесьперапынна да наступнага красавіка.

Копію ліста кіраўнік акругі адаслаў Стакоўскаму. Прапанову абмеркавалі ва ўрадзе. Складзілі сьпісы на атрыманьне дапамогі было даручана кіраўніку Акадэмічнага цэнтру³⁹ Усеваладу Ігнатоўскаму, які зьяўляўся старшынём Беларускай камісіі паляпшэньня быту вучоных (Белкубу). Ігнатоўскі зьвярнуўся з афіцыйным лістом на імя ўпаўнаважанага:

Сто пасылак АРА для навуковых дзеячаў Беларусі Белкубу просіць выдаць у яе адрас адпаведна пайменным сьпісам, якія будуць пададзеныя дадаткова, дзеля разьмеркаваньня гэтых пасылак паміж навуковымі супрацоўнікамі Ўнівэрсітэту, Сельска-Гаспадарчага Інстытуту, Інстытуту Беларускай Культуры і іншымі дзеячамі навукі, зарэгістраванымі ў Белкубу.

Неўзабаве ў АРА былі перададзеныя сьпісы навукоўцаў, выкладчыкаў, дзеячаў культуры.

Сярод іх — паэты й пісьменьнікі Іван Луцэвіч (Янка Купала), Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас), Самуіл Плаўнік (Зьмітрок Бядуля), Зьміцер Жылуновіч (Цішка Гартны), мовазнаўцы

³⁹ Існаваў у 1921—1923 у сыстэме Наркамасьветы.

Мікалай Байкоў, Сьцяпан Некрашэвіч, Язэп Лёсік, гісторыкі Ўладзімер Пічэта, Усевалад Ігнатоўскі, географ Аркадзь Смоліч, з галіны тэатру — Уладзіслаў Галубок, Фларыян Ждановіч, Лідзія Ржэцкая...

На сьпісе — рэзалюцыя: выдаць 100 пасылак.